

GERMÁN TEMETŐ A NYUGAT-DUNÁNTÚLON

GERMAN CEMETERY IN WEST PANNON AREA

TÓTH Gábor A.¹ – PAP Ildikó Katalin²

ABSTRACT

The Migration Period cemetery of Szeleste (Vas County). Paleodemographic and paleopathologic findings revealed from the anthropological examination of the German Age cemetery by Szeleste are presented. Anthropological characteristics of the Lombard population of Western Transdanubia is defined in the study.

KEYWORDS

Hungary, anthropology, Migration Period

BEVEZETŐ

Vas megyében a római befolyást közvetlen követő időből, a kora népvándorlás korból, 2013 nyaráig viszonylag kevés tárgyi emlék volt ismert. Ez alapján korábban arra lehetett következtetni, hogy az 5-6. században a területet befolyásuk alá vonó hunok, gótok és langobardok, valamint az alattuk szolgáló herulok és szvébek főképp a Borostyánkő úton ekkor is folyó közlekedést és kereskedelmet ellenőrizték.³ Germán népelemek nagyobb számban történő megtelepedésére eddig semmi jel nem utalt, ezért okozott örömteli meglepetést, amikor a Szeleste és Pósa között⁴ folyó feltárás során a bolygatott sírok egyikéből előkerült az első állatfejes fibula, és csaknem ezzel egy időben rábukkantunk az első torzított koponyás női halottra.

A temető előkerülése nem csak Vas megye története szempontjából bír kiemelkedő jelentőséggel. A Kárpát-medence dunántúli tájain megtelepedő langobardok eddig alig több mint tucatnyi sírmezőjét hozták napvilágra régészeti feltárások (Tomka 2008: 10; Bóna–Horváth 2009: Karte 1.). Temetőik többsége kis, száz alatti vagy ennél jóval kisebb sírszámú, így a 112 temetkezést rejtő szelestei sírmező a feltárt sírok számában is kiemelkedik. Az előzetes régészeti eredmények alapján joggal feltételezhető, hogy a temető az ún. Hegykő-csoport hagyatéka lehet.⁵ Ebben a kérdésben – az itt közzétett, kiemelkedő jelentőségű antropológiai

¹ Dr. Tóth Gábor A. PhD, habilitált egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, TTK, Biológia Intézet. 9700 Szombathely, Károlyi G. tér 4. gabor.toth@nyme.hu

² Pap Ildikó Katalin drd, régész muzeológus, Savaria, Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Régészeti Osztály. 9700 Szombathely, Kiszaludy S. u. 9. pap.ildiko.katalin@gmail.com

³ Lsd. bővebben: Kiss 1998: 74–82.

⁴ A területen, 2012 telén Mladoniczki Réka folytatott próbafeltárást, melynek során rézkori emlékek mellett két rablott sírt is feltárt. A temetkezésekből mindössze néhány gyöngy került elő, melyek alapján a temető korát feltételelesen a népvándorlás korára tettük. 2013-ban került sor az M86-os út nyomvonalán fekvő lelőhely megelőző régészeti feltáráására. A leletek és az embertani anyag a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum népvándorlás kori és antropológiai gyűjteményét gazdagítja.

⁵ A langobard kort közvetlen megelőzően és a langobard korban élő, de nem langobard népesség. Bővebben: Tomka 2008: 16; Bóna–Horváth 2009: 199.

eredmények figyelembe vételével – a temető leleteinek jelenleg is folyó restaurálási munkálatai⁶ befejezése után tudunk további megállapításokat tenni.

RÉGÉSZETI ÖSSZEFOGLALÓ

A temetőből előkerült leletek nivója és mennyisége még úgy is jelentős, hogy – a korszakban általános módon – a sírok négyötödét vagy az 568-ban Észak-Itáliába költöző langobardok (Tomka 2008: 14; Bóna–Horváth 2009: 169–178.), vagy az őket kiszorító avarok még a 6. században kirabolták. A temetkezéseket szisztematikusan kifosztó rablók a sírok helyét emlékezetből vagy felszíni jelek alapján tudhatták, mivel az esetek nagy részében a bolygatáskor még ép koporsó fejrészére ráásva a farönkből kivájt vagy deszkákból csapolt illetve összerótt koporsót betörve kotorták ki a nemesfém ékszereket. A rablást megkönnyítette, hogy a temető legkorábbi részén a sírok egy részét a felszínen római téglákkal, tegulákkal fedték. Egy olyan épített sírhely szétdőlt maradványait is feltártuk, amelyet részben a római épületek falfűtéséhez használatos, négyszögletes formájú, belül üreges téglákból, az ún. tubusokból emeltek. A római alapanyagok nagy mennyiségben történő felhasználása arra utal, hogy egy, a közelben lévő római villa romjait használták anyaggyerő helyként.

A temetőt kifosztók egyszerre több sírt is kinyitottak, majd azok betemetésekor nem ügyeltek arra, hogy a kiemelt csontok és sírmellékletek ugyanabba a gödörbe kerüljenek vissza, ahonnan származnak. Így történhetett meg az, hogy legalább három sírban az ásatási körülmények mellett is jól látható módon koponyatöbbség volt. Több alkalommal csak a csontok igen kis részét találtuk meg, illetve az is előfordult, hogy gyermeksírban nyilvánvalóan felnőtthez tartozó vázcsontokat is találtunk.

A rablók a női sírokból leginkább a kisebb részt bronzból, nagyobb részt ezüstből készült, több ízben aranyozott, vörös kőberakással ellátott díszes ruhakapcsoló tűket, a fibulákat vihették el. A temetőből származó húsz impozáns S- és korong alakú, illetve kengyelfibula jól illusztrálja az itt élő népesség gazdagságát. A színvonalas ötvösmunkával készült értékes tárgyak egy része elkerülte a sírrablók figyelmét, míg néhány szerencsés módon háborítatlanul maradt temetkezésekből származik. A nők felsőtestükön egy pár korong- vagy S-fibulát viseltek, míg a kengyelfibulák övüket, illetve valószínűleg az arról lelógó szalagot díszítették.

A férfiak mellett kiemelkedő számban találtunk fegyvereket, elsősorban különböző hosszúságú vas lándzsacsúcsokat, baltákat, csákányt, nyíltegezt és nyílcsúcsokat, vas szigonyokat, valamint az egyik harcos balján közel egy méter hosszú kétélű kard volt. A koporsóhoz támasztott fa pajzsokról a vasból készült pajzsdudor, illetve hosszú fém nyél tanúskodik. A férfiak viseletére néhány veretes öv és számos övcsat utal.

A rablás módusa miatt a sírok nagy részében ránk maradtak a sírgödörben a koporsó mellé elhelyezett tárgyak, amelyek között a hosszú nyelű lándzsák és nagyméretű pajzsokon kívül legnagyobb számban a főképp a túlvilágra szánt folyékony élelem tárolására szolgáló agyagedények voltak. Egy sírban gyakran két edényt is találtunk, melyek mellett tojáshéj és állatsontok is voltak. Az utóbbiak jelenléte arra utal, hogy az eltemetettek útravalóul korhadó anyagú edényekbe helyezett húsételt is kaptak. Két férfit kiöntőcsöves korsó és korsó formájú edényük tanúsága szerint itallal bocsátottak útjára. Kehelyszerű, talpas üveg poharat egy gyermek koporsójára helyeztek, míg faedényekhez tartozó bronz vereteket két női sírban találtunk. Három férfi koporsója mellé kistestű négylábú állatot, valószínűleg kutyát is eltemettek.

⁶ A sírok fém- és csonttárgyait Kiss E. Csaba és Kusztor Gergely, az agyagedényeket és üvegleleteket Ferencz Eszter restaurálja.

A rablott sírokban is többször háborítatlanul maradt a nők és kislányok nyakát díszítő gyöngysor, a hajukba tűzött hosszú bronz tűk. A kisebb mértékben bolygatott sírokban ránk maradtak a férfiak, nők és gyermekek mellé egyaránt elhelyezett díszes csont fésűk, vas és bronz csatok, valamint a felnőttek temetkezéseiből vas kések. Szintén mindkét nem sírjaiban voltak bronz csipeszek, illetve számos egyéb fémtárgy, amelyek funkciójára azok restaurálása után derül fény.

EMBERTANI ÖSSZEFOGLALÓ

A népvándorlás időszakában északról betelepülő langobárdokról ismert, hogy az europid népességbe tartoztak, koponyaalkatuk általában hosszú, előfordultak köztük nagyon magas személyek is. Néhány feldolgozott sorozatuk alapján nem tekinthetőek egységes etnikumnak (Éry 1991: 29–30).

Az embertani vizsgálatba bevont 112 sír csontanyagának megtartását kedvezőtlenül befolyásolták a talaj hatásai mellett az utólagos rablások, bolygatások, illetve a mélyebb sírok esetében a talajvíz elöntései is. Az antropológiai vizsgálatok Lipták Pál (1980: 254–302), Rainer Knußmann (1988: 129–232, 421–496, 551–571) és Éry Kinga (1992) ajánlásai alapján történtek.

A temető a magas sírszám és a sírok sűrű elhelyezkedése alapján a Dunántúl északi felére jellemző „szentendrei típusba” sorolható (akárcsak a hegykői leletanyag), ellentétben a déli területekre jellemző, kis sírszámú és ritkás elhelyezkedésű sírokkal jellemezhető „várpalotai típusal” (Kiszely 1966, Tóth 1964).

A felnőttek csontanyagának vizsgálata alapján megállapítható a férfiak és a nők kiegyenlített aránya, minimális nőtöbblettel⁷. Ez a jelenség arra utal, hogy ténylegesen egy teljes temető csontanyaga került vizsgálatra, illetve mindenkit ebbe a temetőbe temettek; az esetleges csatározások kapcsán elhunytakat sem hantolták el máshova. Megfigyelhető a temetőben az újszülöttek hiánya (hasonlóan Vörs-Homokbánya várpalotai típusú temetőjéhez /Bernert–Évinger 2006/). Ennek oka lehet a gyermekcsontok gyorsabb korhadása, a sekélyebb gyermeksírok erózióknak és földmunkáknak kitettsége és esetlegesen az újszülöttek máshová temetése is. A hiányzó újszülöttek pótlása és a halandósági táblamodellek segítségével végzett korrekciók alapján (Bernert 2005) a gyermekkori magas halandóságot követően nők esetében 20-30 év között – valószínűleg a szüléssel és gyermekággal kapcsolatban – tapasztalunk magas halandóságot, majd 45-55 éves korban ismét magasabb a halálozási gyakoriság. Férfiaknál a fiatal kori halálozás kevésbé jelentős mértékű, náluk a magas halandósági adatok a 45-55 éves korban jellemzőek. A születéskor várható élettartam a leletanyag alapján, korrekciók nélkül 33,0 év, az újszülöttkori halálozások pótlása után azonban csupán 22,2 év. A várható élettartam 15 éves kortól 26,4 év (férfiak esetében 29,3 év, a nők esetében pedig 25,5 év). Ezzel együtt a magasabb életkort megélték a nők között fordultak elő.

A taxonómiai vizsgálat kevert etnikumra utal. Mindkét nem esetében a cromagnoni és nordikus típusok, valamint a mediterrán típus a jellemző. A mediterrán típust a szentendrei típusú Hegykő és Szentendre esetében is (Tóth 1964, Kiszely 1966) a helyi lakossággal sikerült kapcsolatba hozni, míg az északi (esetenként kevert) típusok a betelepült népcsoportok sajátosságai. A várpalotai típusú Vörs népessége (Bernert–Évinger 2006) a nordikus és cromagnoni típus jellegét mutatta (férfiaknál is nőies jellegű koponyákkal). A népesség, vagy egyes összetevőinek eredetét, földrajzi kapcsolódásait magyar-német együttműködés () keretében, izotópvizsgálatok segítségével kísérjük meg lokalizálni.

⁷ A gracilisabb megjelenésű férfiak esetében gyakori a nőies jellegű koponya.

Az őskórtani értékelés alapján nagy arányban fordulnak elő a (szövődménnyel) gyógyult törések, leggyakrabban az alsó végtagokon, következményesen gerincproblémákkal. A felső végtagokon a fizikai stressz okozott jellegzetes elváltozásokat. A fogazati betegségek- és rendellenességek előfordulása nem gyakori. Kiemelendő egy 3-5 éves gyermek csontanyaga, akinél a koponyacsontok belső felszínének és a hosszú csontoknak az elváltozásai (1. kép) morfológiailag megfelelnek a tuberkulózis okozta gyulladásos nyomoknak (Marcsik et al. 2009: 10–11, Reisz et al. 2016). Sajnos a kórokozó baktérium genetikai állományát már nem sikerült a csontmintából kimutatni (Dr. Frank Maixner, Bolzanói Múmiakutató Központ⁸).

A langobárd népeiségekre is jellemző koponyatorzítás (Tobias et al. 2010) okozta elváltozások egy gyermek és négy felnőtt lapos koponyacsontjain figyelhetőek meg. Ezen kívül egy fiatal nő esetében, a torzítás szándékával összefüggésben, a későn elkezdett szorító körülmötések miatti csontabszorpció következménye látható a homlokcsonton; a bandázsok okozta párhuzamos benyomódások képében (2. kép).

1. kép: Tuberculosis okozta elváltozások gyermek csontjain (Foto: Tóth Gábor)
Figure 1. Tuberculosis lesions by the child's bones (Photo: Gábor Tóth)

⁸ Megköszönjük a közreműködést Dr. Pálfi György tanszékvezető egyetemi docensnek (Szegedi Tudományegyetem, Embertani Tanszék).

2. kép: Bandázsok nyoma a homlokcsonton (Foto: Tárczy Tamás)
Figure 2. Bandages sign on the forehead (Photo: Tamás Tárczy)

IRODALOMJEGYZÉK

- BERNERT Zs. (2005): Paleoantropológiai programcsomag. *Folia Anthropologica* 3: 71–74.
- BERNERT ZS., ÉVINGER S. (2006): A Vörs-Homokbánya langobárd temető embertani adatai. *Anthropologiai Közlemények* 47: 31–39.
- BÓNA, I., HORVÁTH, J. B. (2009): Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn. In: Garam, É., Vida, T. (ed.): *Monumenta Langobardica*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae. Vol. 6. Budapest.
- ÉRY K. (1991): *Paleoantropológia, paleodemográfia*. ELTE TTK, Budapest.
- ÉRY K. (1992): *Útmutató csontvázletek vizsgálatához*. ELTE TTK, Budapest.
- KISS G. (1998): A népvándorlás korának új jövevényei. In: Kiss G., Tóth E., Zágórhidi Cziggány B.: *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely.
- KISZELY I. (1966): A szentendrei langobárd temető embertani vizsgálata. *Anthropologiai Közlemények* 10: 57–90.
- KNUßMANN, R. (1988): *Anthropologie I. Wesen und Methoden der Anthropologie*. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart-New York.
- LIPTÁK P. (1980): *Embertan és emberszármazástan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- MARCSIK A., MOLNÁR E., ÖSZ B., DONOGHUE, H., ZINK, A., PÁLFI GY. (2009): Adatok a lepra, tuberculosis és syphilis magyarországi paleopatológiájához. *Folia Anthropologica* 8: 5–34.
- REISZ Z., GÁL P., TAJTI ZS., TERHES G., URBÁN E., KISS I., BARZÓ P., KIS D., SENONER ZS., SZABÓ N., SZAPPANOS N., TISZLAVICZ L. (2016): Meningoencephalitis tuberculosa kisedkorban. *LAM* 26(3): 123–127.

- TOBIAS, B., WILTSCHKE-SCHROTTA, K., BINDER, M. (2010): Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Wien-Mariahilfer Gürtel. Mit einem Beitrag zur künstlichen Schädeldeformation im westlichen Karpatenbecken. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 57: 279–337.
- TOMKA P. (2008): Langobardok a Kisalföldön. In: Molnár A., Nagy A., Tomka P. (szerk.): *Jöttek–mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön*. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok, Győr. 9–29.
- TÓTH, T. (1964): The German Cemetery of Hegykő (VI. c.) (A Paleoanthropological Sketch). *Annales Historico–Naturales Musei Nationalis Hungarici. Pars Anthropologica* 56: 529–558.